

Piotr Sieńko

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Kobiety i reżim. Opowieść podręcznej jako przestroga, wskazówka i podpowiedź

Wprowadzenie

Już od zarania dziejów kwestia dotycząca organizacji bądź reorganizacji ustroju państwa frapowała osoby zajmujące się szeroko pojętym tworzeniem literatury. Uznaje się, że pierwszym dziełem podejmującym tę tematykę był traktat polityczny Platona – *Państwo*¹. Przez wieki strategia rozwiązywania problemów społecznych czy prezentowania propozycji wypowiedzianych mniej lub bardziej wprost ewoluowała do powieści, choć wcześniej pojawiały się też utwory pisane w różnych gatunkach, gdzie rozważano m.in. na temat systemów politycznych i sytuacji konkretnych grup w danym ustroju². Artykuł przedstawia interpretację dzieła Margaret Atwood zatytułowanego *Opowieść podręcznej*. W tekście skupiono się na uchwyceniu sytuacji kobiet, co pozwoliło na analizę ich położenia w społeczeństwie z wielu perspektyw. Przyjęcie takiej optyki powoduje, że zasadne wydaje się zaproponowanie krytyki feministycznej jako podstawowej metodologii.

Niewątpliwie *Opowieść podręcznej* spełnia kryteria powieści zaangażowanej w kwestie społeczne, a pisarka w utworze rozważa na temat utopii/dystopii. Autorki, jak np. Ursula K. Le Guin, Joanna Russ, tworzyły dystopijne dzieła zorientowane feministycznie³, a w tym przypadku termin ten rozumiem jako „ustrój teokratyczno-totalitarny, gdzie rządzący powołując się na prawa boskie i biblijną tradycję, uzurpują

¹ Dubowik H., *Polskie utopie literackie (zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne” 1983, nr 18, s. 73.

² Jabłkowska J., *Kryzys utopii? Groteskowe wizje apokaliptyczne w literaturze niemieckiej*, „Prace Polonistyczne” 1995, t. 50, s. 151.

³ Burszta J., *Radykalne głosy, marginalne spojrzenia*, [w]: Olkusz K., Maj K. M. (red.), *Narracje fantastyczne*, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Krajów 2017, s. 168–169.

sobie totalną władzę nad jednostką – jej ciałem, duchem i umysłem. Nad jej myślą, mową i uczynkiem”⁴.

Warto odnotować, że interesująca nas powieść, m.in. dzięki swojej wielowątkowości i psychologizacji, osiągnęła wiele sukcesów. Wydana w 1985 roku książka otrzymała choćby nagrodę im. Arthura C. Clarke’a. Co więcej, zainteresowali się nią także twórcy zajmujący się innymi obszarami sztuki, jak np. reżyser Volker Schlöndorff, który zdecydował się na ekranizację powieści. Ponadto blisko trzydzieści lat później Bruce Miller stworzył na podstawie *Opowieści Podręcznej* serial. Warto uwypuklić także, iż szczególnie druga z wymienionych adaptacji wzbudziła wzmożone zainteresowanie odbiorców i odbiorczyń, a przy tej produkcji z reżyserem serialu współpracowała autorka powieści⁵. Tak więc możemy założyć, że o problematyce poruszonej przez pisarkę dowiedziało się wiele osób w różnych zakątkach świata.

Dariusz Piechota wiąże nieprzeciętne zainteresowanie dziełem z tym, że ekranizacja powieści

wpisała się w obecny klimat społeczno-polityczny, naznaczony narastającym kryzysem gospodarczym oraz migracyjnym, klimat ten okazał się idealnym momentem dla populistycznych polityków, sięgających po faszystowskie hasła. W następstwie wygranych wyborów wielu z nich rozpoczęło propagandę, wdrażając strategię polityki historycznej, jej nadrzędnym celem stało się wychowywanie w duchu nacjonalizmu i militaryzmu⁶.

Literaturoznawca w przytoczonych powyżej słowach nie uwzględnia jednego elementu powieści, który nie mniej intensywnie wpływa na jej fabułę. Margaret Atwood dużo uwagi poświęca sytuacji kobiet i pokazuje, jaką rolę miałyby one do odegrania w nowo powstałym ustroju. Autorka przedstawiła w niej losy zniewolonych obywateli, które z członkiń społeczeństwa stały się Podręcznymi. Jednak by mogło do tego dojść Stany Zjednoczone Ameryki z kraju łączonego z liberalizmem i wolnością słowa stały się Republiką Gileadu – miejscem niedemokratycznym i antykobiecym. Dla rewolucjonistów przyczynkiem do realnego zakwestionowania dotychczasowego porządku okazał się zamach stanu, doszło do niego przy udziale fundamentalistów religijnych. Dzieło pokazuje nowy świat, nowy system stworzony przez ludzi kierujących się określoną ideologią. W nim podstawowymi wartościami stały się zasady religijne oraz prawne, obyczajowe, kulturowe poddaństwo kobiet.

Akcja powieści rozgrywa się na terenie dawnych Stanów Zjednoczonych. Twórcy systemu nieprzychylnego kobietom podjęli wszelkie starania, dążące do pożegnania

⁴ Ciarcińska K., „*Opowieść podręcznej*” Margaret Atwood. *Antyutopia czy realna recepta na piekło kobiet?*, [w:] Barwicka-Tylek I., Eckhardt P., Guzy M. (red.), *Utopie, antyutopie, dystopie*, Wydawnictwo Kasper, Kraków 2017, s. 56.

⁵ Rączy K., *Prawda i uczciwość – Boskie prawa a ludzka etyka w serialu Opowieść Podręcznej*, „*Studia Socialia Cracoviensia*” 2019, nr 2 (21), s. 98.

⁶ Piechota D., *Reaktywacje dystopii w najnowszej literaturze popularnej. Na marginesie lektury powieści Margaret Atwood i Ignacego Karpowicza*, „*Filologia Polska. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego*” 2020, z. 6, s. 85–100.

dawnego ustroju, w którym takie wartości jak wolność osobista, samostanowienie o swoim ciele, majątku, czy pragnieniach zawodowych były dostępne i możliwe do zrealizowania przynajmniej dla części społeczeństwa. Powieść miała na celu zwrócenie uwagi na kilka żywotnych problemów ustrojów demokratycznych. Sytuować ją możemy nie tylko jako krytykę reżimowych porządków, ale także zapowiedź zmian, którymi zostaniemy dotknięci, jeżeli nie uda się skutecznie przeciwstawić trudnościom wynikającym z niewiedzy, wykluczenia i niedostatecznego zaangażowania w działania obywatelskie. Liberalna demokracja zwana konstytucyjną powinna zapewniać m.in. niezawisłe instytucje państwowe, wolne media i podstawowe prawa obywatelskie⁷. Nowo powstały porządek mógł zaistnieć przez niedopilnowanie tych standardów i wdrożenie zaprojektowanej, przemyślanej dezinformacji:

A doszło do tego, kiedy zawiesili konstytucję. (...)

Tygodniami trwał taki stan zawieszenia, chociaż wiele się w tym czasie działo. Zaczęto cenzurować prasę, a niektóre gazety w ogóle zlikwidowano – jakoby ze względu na bezpieczeństwo. Pojawiły się na ulicach zapory, wprowadzono karty identyfikacyjne. Wszyscy to popierali, no bo ostrożności nigdy za wiele⁸.

Feministyczna dystopia wskazówką na przyszłość

Margaret Atwood za cel nie obrała sobie wyłącznie pokazania, jak wiele mogą stracić wszystkie kraje, w których przygaszono entuzjazm wobec liberalizmu. *Opowieść Podręcznej* możemy czytać także, a może i przede wszystkim, jako komentarz dotyczący błędów popełnionych przez feminizm głównego nurtu. W literaturze przyjmującej krytyczne nastawienie wobec tej myśli, zarzuca się jemu „te same wady, które dostrzega [się P. S.] w liberalizmie”⁹. Analizując literaturę polemizującą z feminizmem liberalnym, nietrudno odnieść wrażenie, że za jego fundamentalne niedopatrzenie uznaje się pominięcie różnorodności kobiet. Jednej z najciekawszych i najbardziej przystępnych objaśnień tej perspektywy dokonała działaczka społeczna i krytyczka literacka – Katarzyna Bratkowska, która zobrazowała wykluczenie części kobiet, dzięki narysowaniu osi nierówności i opresji. Po jednej stronie umieściła bogatą, białoskórą, heteroseksualną, katoliczkę, np. prezeskę firmy, a po drugiej bezrobotną, biedną, czarnoskórą, homoseksualną kobietę¹⁰. Tę obserwację zauważyć można w omawianej

⁷ Anioł W., *Populizm jako reakcja na neoliberalizm. O społecznym podłożu kryzysu demokracji liberalnej*, [w:] Wojtaszczyk K. A., Stawarz P., Wiśniewska-Grzelak J. (red.), *Zmierzch demokracji liberalnej?*, ASPRA-JR, Warszawa 2018, s. 375.

⁸ Atwood M., *Opowieść Podręcznej*, przeł. Z. Uhrynowska-Hanasz, Wielka Litera, Warszawa 2017, s. 208–209.

⁹ Gawkowska A., *Klucz do nowego feminizmu: feminizm, komunitaryzm, realizm?*, [w:] Krajewska A., Rawłuszko M. (red.), *Równouprawnienie Księga jubileuszowa dla Profesory Małgorzaty Fuszary*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 115.

¹⁰ Bratkowska K., *Feminizm – różne oblicza – trójjęzyk na VII Kongresie Kobiet*, [online], https://www.youtube.com/watch?v=bFjcSI9_rBY [dostęp: 4.03.2023].

powieści. Zaznaczono ją dzięki opisaniu bogatej herstorii¹¹ Moiry – przyjaciółki głównej bohaterki i czarnoskórej lesbijki¹². Sytuacja kobiety stanowiła jedynie pretekst do zwrócenia uwagi na to, w jaki sposób postępowano z osobami nieheteronormatywnymi w Republice Gileadu. Ludzi o innej orientacji psychoseksualnej niż heteroseksualna narażano na społeczny ostracyzm, ale także na najbardziej dotkliwą karę – śmierć. Egzekucji dokonywano poprzez wieszanie na murze, a na szyjach ofiar zamieszczano tabliczki z napisem „Zdrada Rodzaju”¹³. Warto więc odwołać się do wydanej w 1963 roku *Mistyki kobiecości*, nazywanej biblią feminizmu liberalnego autorstwa Betty Friedan. Autorka lesbijki walczącej o swoje prawa nazwała „lawendowym zagrożeniem”¹⁴, a ich aktywność w ramach ruchu feministycznego „lesbijskim niebezpieczeństwem”¹⁵.

W *Opowieści Podręcznej* kobiety podzielono na grupy społeczne, a ich przydatność w Republice Gileadu zdefiniowano poprzez możliwości rozrodcze oraz seksualność. Segregacja spowodowała utratę praw obywatelskich, swobód, przełożyła się także na brak perspektyw rozwoju osobistego. Kobiety stanowiły różne zbiorowości, które miały do spełnienia określone zadania. Wśród nich można wyróżnić Komendantowe – żony Komendantów, czyli osób dowodzących państwem. Ich położenie w rygorystycznej hierarchii społecznej względem pozostałych kobiet zdefiniować można najogólniej jako uprzywilejowane. Margaret Atwood jedną z reprezentantek tej grupy uczyniła Serenę Joy Waterford¹⁶ – żonę Freda Waterforda i bez wątpienia ważną postać dla Republiki Gileadu. To w dużej mierze ona stanowiła o formie przekazu i sprawczości środowiska, które za cel obrało sobie, zdetronizowanie demokracji liberalnej i wprowadzenie innego, radykalnego systemu opartego na nauce Kościoła. Komendantowa swoją pozycję społeczną zbudowała jeszcze w poprzednim ustroju, będąc śpiewaczką, krzewiła tradycjonalistyczne idee. Wykorzystując narzędzia, ofiarowane jej przez demokrację liberalną „mówiła o świętości ogniska domowego, o tym, że miejscem kobiety jest dom”¹⁷. Margaret Atwood poprzez szerokie opisy życia bohaterki, dokonała gruntowanej krytyki feminizmu głównego nurtu. Dlatego raz

¹¹ Ten termin tłumaczy m.in. Sylwia Kuźma-Markowska i uwypukla, że polega ona na zmianie „patriarchalnego języka, określanego przez ówczesne feministki jako *manglish* [...]”. Mianem *herstorii* określa się również paradygmat pisania historii kobiet oraz okres feministycznego pisarstwa przypadającego w USA i Europie Zachodniej (zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, Francji) na lata 60. i 70. XX w.” – Kuźma-Markowska S., *Herstory (herstoria)*, [w:] Rudaś-Grodzka M., Nadana-Sokołowska K., Mrozik A., Szczuka K., Czeczot K., Smoleń B., Nasiłowska A., Serafin E., Wróbel A. (red.), *Encyklopedia gender. Pleć w kulturze*, Czarna Owca, Warszawa 2014, s. 179.

¹² Atwood M., dz. cyt., s. 207.

¹³ Tamże, s. 55.

¹⁴ Friedan B., *Mistyka kobiecości*, przeł. A. Grzybek, Czarna Owca, Warszawa 2012, s. 35–40.

¹⁵ Mizieleńska J., *(De)Konstrukcje kobiecości. Podmiot feminizmu a problem wykluczenia, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk 2004, s. 123.

¹⁶ Szerzej jej postać analizuję w artykule: *Figura Sereny Joy Waterford w serialu „Opowieść podręcznej” – dyktatorka czy poszukiwaczka?*, [w:] Opióła-Cegiełka M., Szczutkowska J. (red.), *Anatomia polityki historycznej. T. 2. Szkice z badań nad pamięcią zbiorową w Polsce w XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2020, s. 221–244.

¹⁷ Atwood M., dz. cyt., s. 58.

jeszcze odwołam się do *Mistyki kobiecości*, która stanowiła przełom w rozumieniu kobiecość i męskość. Książka dokonała rewolucji i uzewnętrzniła problemy wielu kobiet. Uchwycono w niej ból i wyzwania, z którymi mierzyła się część Amerykanek w latach 50. i 60. XX wieku. Rozważania te pozwoliły na wyklucie się nowego, nietradycyjnego myślenia, podejścia do kwestii płci i nadanych ról społeczno-kulturowych. Zdezonizowano mit o naturalnych zadaniach kobiet – pielęgnacji ogniska domowego. Jednak lektura opisywała jedynie problemy kobiet wykształconych, mieszkających na przedmieściach, mających dzieci i męża, o białym kolorze skóry¹⁸. W Republice Gileadu za jedną z bohaterek pełniących taką rolę można uznać Serenę Joy Waterford. Mimo swojego uprzywilejowania kobieta nie dysponowała prawem do realizacji pragnień i ambicji zawodowych, kontynuowania drogi, którą obrała w poprzednim systemie, bowiem literalne potraktowanie Biblii zmusiło ją do rezygnacji z kariery, uczestnictwa w życiu publicznym. Krótkowzroczność feminizmu liberalnego zobrazowano także w serialu o takim samym tytule, co książka. Wspominam o nim, gdyż sama autorka pozytywnie zrecenzowała rozbudowanie wątków zaproponowanych przez nią w książce¹⁹.

W jednym z odcinków dowiadujemy się, że Serena Joy Waterford w poprzednim ustroju pisała książki. Skupiała się w nich na wykazywaniu naturalnych różnic płciowych i opowiadała się za nienaruszalnym podziałem na to, co męskie i kobiece. Podczas jednej z wizyt dyplomatycznych, odwiedzin meksykańskiej ambasadorki, przedstawicielka administracji dopytuje Komendantową o motywacje, które kierowały nią, kiedy nieustraszenie walczyła o radykalne zmiany – wprowadzenie w życie nauk Kościoła. Z dialogu dowiedzieć się można m.in., że Serena Joy Waterford propagowała „domowy feminizm”²⁰. Dzięki temu krótkiemu opisowi udało się uchwycić jeden z postulatów Margaret Atwood. Mianowicie jej książka opowiada o tym, do czego może doprowadzić uspienie czujności kobiet, zadowolenie z ich obecnego położenia i statusu. Autorka zobrazowała ten mechanizm dzięki opisowi relacji June z mężem – Łukaszem. Kiedy fanatycy religijni zawłaszczali państwo, część społeczeństwa zaczęła protestować – głównie kobiety. Bohaterka nie wzięła udziału w manifestacjach:

Łukasz twierdził, że to całkowicie bezcelowe, i utrzymywał, że powinnam myśleć o rodzinie, o nim i o niej. Owszem, myślałam o rodzinie. Bardziej zajęłam się domem, zaczęłam więcej piec. Podczas posiłków powstrzymywałam się od płaczu. Bo już wtedy zaczęłam popłakiwać nagle, bez uprzedzenia, i siadywać w sypialni, wyglądając przez okno²¹.

¹⁸ Jaworska M., *Idea znaczenia teorii feministycznych oraz jej oznaki w życiu społecznym*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 1–2, s. 37.

¹⁹ Bratkowska M., „Opowieść podręcznej”. Jeden z najgłośniejszych seriali ostatnich lat już w Stopklatce, [online], <http://wyborcza.pl/7,90535,24114296,opowiesc-podrecznej-jeden-z-najglosniejszych-seriali.html>, [dostęp: 4.03.2023].

²⁰ *Opowieść podręcznej*, odcinek szósty – *A Woman's Place*, czas 13:34–15:30, reż. Bruce Miller.

²¹ Atwood M., dz. cyt., s. 216.

Tutaj warto podkreślić, że Margaret Atwood nie krytykuje książki i działalności Betty Friedan, natomiast wykazuje błędy popełnione przez liberalny sposób konstruowania relacji społecznych²². Dzięki zaprezentowanym interpretacjom, wywnioskować można, że pisarka dystansuje się wobec feminizmu głównego nurtu. Ponadto poprzez przytoczone fragmenty, zaznaczyła, że bez aktywności, działań i krzewienia idei siostrzeństwa sytuacja kobiet może ulec diametralnej zmianie.

Ekonomiczny ucisk kobiet

Powyższe ustalenia powodują, że wartym uwydatnienia staje się, iż feminizm, to niejedyna możliwość oporu wobec ideologii patriarchalnej. *Opowieść Podręcznej* zmusza czytelniczki i czytelników do zastanowienia się nad strategią, która mogłaby doprowadzić do polepszenia sytuacji kobiet w społeczeństwie. Autorka zobrazowała niestabilność i wypunktowała słabości liberalnej demokracji, w której niedopatrzenie czy niedopowiedzenie może być brzemiennie w skutkach²³. Każdy system polityczny charakteryzuje pewna myśl gospodarcza, a omawiany współistnieje z kapitalizmem. Wolny rynek jako nierozłączna część demokratycznego państwa prawa miałaby zapewnić ludziom, bez względu na płeć, możliwość posiadania dóbr materialnych oraz pięcia się w hierarchii zawodowej. Jednak, jak dowodzi m.in. Henryk Domański, wdrożenie wyżej opisanego systemu nie zredukowało nierówności pomiędzy kobietami i mężczyznami²⁴. Co więcej, poprzez niesprawiedliwości i nierównomierny podział kapitału pozwala na wzmożone działanie ruchów tzw. Nowej Prawicy²⁵. Nie inaczej dzieje się w omawianym dziele. Jedną z podjętych decyzji przy przekształcaniu systemu było odebranie prawa do własności kobietom, nie mogły one korzystać już ze swoich pieniędzy. Nowo powstałe państwo dążyło do wykluczenia kobiet ze sfery publicznej. Uczyniono to najprostszą metodą – odcięto im dostęp do majątku i przekazano go mężczyznom z ich rodzin:

- Czy próbowałaś dziś coś kupić na swoją kompukartę?
- Tak – odparłam i opowiedziałam jej również i o tym.
- Zamrozili je. (...) Wszystkie rachunki oznaczone literą K, a nie M. Wystarczyło im tylko nacisnąć kilka guzików. Jesteśmy odcięte.
- Ale ja mam na koncie ponad dwa tysiące dolarów (...)

²² Zob. także: Charkiewicz E., *Nie w moim imieniu. O kongresie kobiet polskich*, „Nowa Krytyka”, [online], http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=700/Nie_w_moim_imieniu__O_kongresie_kobiet_polskich_, [dostęp: 4.03.2023]. Traktuję ten artykuł jako uzupełnienie, a także ciekawostkę i możliwość zorientowania się, w jaki sposób poddaje się krytyce feminizm głównego nurtu.

²³ Malak A., *Margaret Atwood's „The Handmaid's Tale” and the Dystopian Tradition*, [w]: Bloom H. (red.), *Modern Critical Interpretations*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2001, s. 7.

²⁴ Zob. szerzej: Domański H., *Zadowolony niewolnik idzie do pracy: postawy wobec aktywności zawodowej kobiet w 23 krajach*, Warszawa 1999, s. 20–22.

²⁵ Heywood A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, przeł. D. Stasiak, M. Habura, N. Orłowska, Warszawa 2007, s. 67–68.

- Kobietom nie wolno nic posiadać – odparła. – Nowe zarządzenie. (...)
- Łukasz może używać tej karty w twoim imieniu – powiedziała. – Przeniosą twój numer na niego, a przynajmniej tak mówią. Na męża albo na najbliższego krewnego płci męskiej²⁶.

Widzimy więc, że przedstawiony obraz to nic innego jak tworzenie upłciowionego systemu wasalskiego, gdzie kobietom zabrano prawo do własności. Zawłaszczanie państwa przez fundamentalistów religijnych nie skończyło się na zablokowaniu kont bankowych. Podjęto także inne działania dążące do radykalnych zmian w zakresie ról społeczno-kulturowych. Mianowicie zrezygnowano z usług kobiet na rynku pracy²⁷. W związku z tym, że za jeden z gwarantów funkcjonowania państwa prawa uznaje się niezależne instytucje, symboliczne staje się tutaj miejsce pracy głównej bohaterki. Zanim nastały rządy fundamentalistów June – tytułowa podręczna – pracowała w bibliotece. Natomiast w nowo powstałym Gileadzie nie mogła już spełniać się zawodowo. Jednego dnia, pod groźbą zniszczenia książek, zniewolono tę instytucję²⁸. Warto odnieść się do metafory, w której przywołane miejsce rozumie się jako przestrzeń zapewniającą bezpieczeństwo. Kojarzy się je z przyjazną atmosferą²⁹, ale także strefą inteligentną³⁰, gdzie po dziś dzień odbywają się konferencje, debaty, czy sympozja. Wobec tego zaznaczyć należy, że celem dyktatorów było także podporządkowanie ludzi i instytucji.

Jedną z alternatyw wobec liberalizmu proponował już Karol Marks, za zasadne więc trzeba uznać sprawdzenie, w jaki sposób jego filozofię odczytywały feministki. Kobiety dzięki buntom przeciwko nieodpłatnej pracy domowej, datuje się je na lata 70. XX wieku, potrafiły odkryć, wyłuskać równościowe idee z dzieł socjalisty. Krytykowano w nich nie tylko podział prac domowych, ale także zwrócono uwagę na takie czynniki jak: gromadzenie kapitału, hierarchizacja proletariatu, nierówności płacowe³¹. Feminizm marksistowski nie ograniczał się do wymienionych we wcześniejszych częściach artykułu czynników mogących wpłynąć na niższość kobiet względem mężczyzn w patriarchalnym społeczeństwie. Nie tłumił także pragnienia części aktywistek „by obalić kapitalizm i patriarchat”, nie skupiał się jedynie na reformach legislacyjnych³². Nurt ten zajął się m.in. politycznością życia domowego, a za jedną z jego podstawowych maksym uznaje się „prywatne jest polityczne/publiczne”. Polemizowano więc z kapitalistyczno-patriarchalnym porządkiem społecznym i stwierdzono, że kobiety codziennie reprodukują dobro wspólne. Nie mają one znaczącego wpływu

²⁶ Atwood M., dz. cyt., s. 214.

²⁷ Tamże, s. 210–211.

²⁸ Tamże, s. 212.

²⁹ Wojciechowski J., *Biblioteka w integracji środowiskowej*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, t. 76, nr 2, s. 235.

³⁰ Wojciechowski J., *Z lektur zagranicznych*, tamże, s. 333.

³¹ Federici S., *Kapitał a płęć*, przeł. J. Krzeski, A. Piekarska, „Praktyka Teoretyczna” 2017, nr 3, s. 208.

³² Zob. szerzej: Tong R. T., *Mysł feministyczna. Wprowadzenie*, przeł. J. Mikos, B. Umińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 62.

na sferę ekonomiczną, tworzą więc „grupę pozbawioną głosu, niemą”³³, a ponadto opiekując się domem i dziećmi zapewniają swoim partnerom komfort i poczucie bezpieczeństwa. W związku z tym feministki socjalistyczne sformułowały hipotezę, że kobiety są traktowane jak „rezerwowa armia siły roboczej”³⁴. Taka optyka, biorąc pod uwagę przytoczony powyżej cytat, gdzie June wyjaśnia, dlaczego nie brała udziału w protestach, wydaje się przydatna w interpretacji dzieła Margaret Atwood. Dzięki temu pisarka wypunktowała i skrytykowała tradycyjny podział na role społeczno-kulturowe oraz uwydatniła, że nawet u kobiet wykształconych i wychowujących się w rodzinach o feministycznej wrażliwości, można spotkać się z nierównościami w sferze prywatnej, które nierzadko prowadzą do mizoginistycznego ucisku, a więc trudnej do zauważenia dominacji mężczyzn nad kobietami³⁵.

Część przedstawielek badań krytycznych wobec patriarchy dowodził, że „Feminizm ma tu do odegrania ważną rolę – jednak tylko o tyle, o ile będzie ruchem niedającym się zawłaszczyć przez kapitalizm”³⁶. Kristen R. Ghodsee, łącząc optykę feministyczną i marksistowską, dochodzi do wniosku, że mężczyźni podporządkowali sobie kobiety, żeby móc przekazywać majątek swoim potomkom, jednocześnie nie pozwalając płci przeciwnej swobodnie dysponować kapitałem. Dlatego też: „Wierność kobiet oraz ich zdolność do reprodukcji stały się w ten sposób towarem, przedmiotem wymiany między mężczyznami”³⁷. Optymistycznych wniosków nie dostarczają także badania ekonomiczne. Zaznacza się w nich, że zarówno kapitalizm, jak i socjalizm obiecywały utopię, jednak żaden z systemów nie zainteresował się dostatecznie problemami kobiet. Lina Scott wskazuje na wykluczające fundamenty dwóch powyższych propozycji. Ekonomistka zauważa, że teoria kapitalizmu „neguje istnienie strukturalnych nierówności (...), marksizm zauważa dyskryminację ze względu na płeć, ale dostrzega w niej poważny problem tylko tyle, o ile wiąże się ona z czynnikiem klasowym”³⁸. Autorka, opisując współzależności ekonomii i obyczajowego ucisku kobiet, dochodzi do wniosku, że „ekspansja prawicowych autorytaryzmów podkopuje prawa kobiet i reguły demokracji nawet w krajach stabilnych. Prawicowe ruchy przyoblekają się w sentymentalne wyobrażenia o tradycyjnej rodzinie i odwołują do męskich marzeń o uległych kobietach”³⁹. Widzimy, że taką optykę proponuje również Margaret Atwood, z jednej strony, krytykuje systemy ekonomiczne wyzyskujące kobiety – nie-

³³ Showalter E., *Krytyka feministyczna na bezdrożach. Pluralizm a krytyka feministyczna*, przeł. I. Kalinowska-Blackwood, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 136–138.

³⁴ Heywood A., dz. cyt., s. 262–264.

³⁵ Brooks Bouson J., *The Misogyny of Patriarchal Culture in „The Handmaid’s Tale”*, [w]: Bloom H. (red.), *Modern Critical Interpretations*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2001, s. 45.

³⁶ Bednarek J., *Wynaleźć feminizm na nowo. Recenzja wystawy „Wszyscy ludzie będą siostrami”*, „Praktyka Teoretyczna” 2016, nr 19, s. 286.

³⁷ Ghodsee K. R., *Kobiety, socjalizm i dobry seks. Argumenty na rzecz niezależności ekonomicznej*, przeł. A. Dzierzgowska, Post Factum, Katowice 2020, s. 160.

³⁸ Scott L., *Kapitał kobiet. Dlaczego równouprawnienie wszystkim się opłaca*, przeł. D. Konowrocka-Sawa, Wydawnictwo Filtry, Warszawa 2021, s. 13–14.

³⁹ Tamże, s. 37.

uwzględniające ich potrzeb, marzeń i pragnień. Z drugiej, wykazuje niedopatrzienia liberalnych demokracji w zakresie praw kobiet i umiejętnie łączy położenie kobiet w hierarchii społecznej z ich sytuacją ekonomiczną.

Jednak *Opowieść Podręcznej* to także, a być może przede wszystkim, powieść reakcyjna. Autorka skupiła się w niej na pokazaniu, do czego mogą doprowadzić rządy jednego z prezydentów Stanów Zjednoczonych Ameryki – Ronalda Reagana. Polityk wywodzący się z Partii Republikańskiej rozpowszechniał tradycyjne wartości, dążył do wzmocnienia roli armii oraz negował ideę emancypacji kobiet. Natomiast związki zawodowe uważał za niepotrzebne oraz apostołował za zakazem prawa do przerywania ciąży⁴⁰. Badaczki feministyczne takie zjawisko, w którym zdobycze ruchów kobiecych zostają podważone czy nawet unieważnione nazywają *backlashem*. Susan Faludi przypomina, że „Reakcja przeciwko prawom kobiet nie jest w historii Ameryki niczym nowym”⁴¹. Niezwykle symboliczne wydaje się, że fundamentaliści koncentrują się na wdrożeniu antyfeministycznych postulatów w zakresie ekonomii oraz zdrowia reprodukcyjnego. Kolejny raz uwypuklić należy, że Margaret Atwood czerpie z doświadczeń kobiet, bowiem *backlash* nastąpił w *Opowieści podręcznej*, gdzie zniszczono „narzędzia, za pomocą których państwo egzekwowało zasadę równych szans, przenicowuje kluczowe rozstrzygnięcia prawne dotyczące pracujących kobiet, podważa prawo do aborcji, powstrzymuje badania nad antykoncepcją i sięga po strategię »ochrony płodów« (...) i zamyka »złe« matki do więzień”⁴².

Potomkowie Synów Jakuba

W celu szerszego przyjrzenia się sytuacji kobiet w *Opowieści Podręcznej* i zdiagnozowaniu dziedzictwa, które posłużyło Margaret Atwood jako inspiracja do stworzenia interpretowanego dzieła, warto odnieść się do narodzin Republiki Gileadu. Historię tego położonego na wschód od Jordanu regionu opisują Księgi: Powtórzonego Prawa, Królewskie oraz Jeremiasza, wchodzą one w skład Starego Testamentu. Wspominam o tym nie przez przypadek, bowiem autorka tworząc powieść, zainteresowała się głównie tą częścią Biblii. Pisarka posłużyła się Pismem Świętym i dzięki niemu opisała organizację o charakterze religijno-reżimowym, którą nazwała Bankiem Myśli Synów Jakuba⁴³. Jakub to postać biblijna opisana w Księdze Rodzaju, miał on dwunastu synów i jedną córkę. Mężczyzna potomków i potomkinię spłodził czterem kobietom – dwóm żonom i dwóm niewolnicom, w jednym z fragmentów Pisma Świętego czytamy:

⁴⁰ Głazewski M., *Dystopia albo ontologia Zło-bytu*, „Przegląd Pedagogiczny” 2010, nr 1, s. 33.

⁴¹ Faludi S., *Reakcja. Niewypowiedziana wojna przeciw kobietom*, przeł. A. Dzierzowska, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013, s. 132.

⁴² Tamże, s. 147.

⁴³ Atwood M., dz. cyt., s. 359, 361, 362.

Rachela zaś widząc, że nie może dać
 Jakubowi potomstwa, zazdrościła swej siostrze
 i rzekła do męża: „Spraw, abym miała
 dzieci; bo inaczej przyjdzie mi umrzeć!”
 Jakub rozgniewał się na Rachelę i odparł:
 „Czyż to ja, a nie Bóg, odmawiam ci potomstwa?”
 Wtedy ona powiedziała:
 „Mam niewolnicę
 Bilhę. Zbliź się do niej, aby urodziła dziecię
 na moich kolanach; chociaż w ten sposób
 będę miała od ciebie potomstwo”⁴⁴.

Autorka zdecydowała się więc przypomnieć losy przodkiń i scharakteryzować hierarchiczną, poddańczą strukturę w powieści. Tytułowa bohaterka opisuje Ceremonię, czyli czas, w którym dochodziło do prób zapłodnienia:

Leżę na wznak, całkowicie ubrana, zdjęłam tylko białe, zdrowe bawełniane majtki (...).
 Nade mną, u wezłowia, znajduje się Serena Joy. Nogi ma rozłożone, a ja leżę między
 nimi z głową opartą na jej brzuchu, pod potylicą mam jej kość łonową, jej uda zaś po
 bokach. I ona jest całkowicie ubrana.

Ramiona unoszę do góry, Serena Joy trzyma mnie za ręce, każdą z moich dłoni zamyka
 w swojej. Ma to symbolizować naszą jedność: jesteśmy jedną istotą, jednym ciałem.
 A tak naprawdę oznacza, że Serena Joy panuje nad przebiegiem procesu, mając tym
 samym wpływ na produkt końcowy. O ile taki będzie. Pierścionki jej lewej ręki wpijają
 mi się w palce. Może to być zemsta, ale nie musi.

Czerwoną spódnicę mam podkasaną do pasa, nie wyżej. Poniżej Komendant pieprzy.
 Pieprzy dolną część mojego ciała⁴⁵.

Widzimy więc, że Margaret Atwood poprzez literalne odwzorowanie Starego Testamentu dążyła do zobrazowania katuszy, które przeżywały Podręczne. Biorąc pod uwagę problematykę poruszoną w powieści oraz jej społeczny przekaz, założyć można, że stanowi ona także przestrożę dla obywaterek współczesnego świata. Zainicjowany przez patriarchów system odebrał kobietom prawo do swobody i bezpieczeństwa. Natomiast ich ogólnoludzkie zniewolenie spowodowało, że każdą obywatelkę Republiki Gileadu oddzielono „od swego ciała, do którego nie ma dostępu, gdyż znajduje się ono – w rozmaitych seansach – pod obserwacją i kontrolą społeczną”⁴⁶. W reżimowo-patriarchalnym systemie kobiety stają się więc poddanymi. Nie dysponują prawem do wolności osobistej, co obrazują powyżej zacytowane słowa dotyczące rytuału odbywającego się bez zgody i poza kontrolą Podręcznej.

⁴⁴ Księga Rodzaju 30, 1-3, cyt. za: Atwood M., dz. cyt.

⁴⁵ Atwood M., dz. cyt., s. 113–114.

⁴⁶ Janion M., *Kobiety i duch inności*, Warszawa 1996, s. 341.

Margaret Atwood nowy ustrój uformowała na wzór biblijnej postaci Jakuba. Jak dowiadujemy się dzięki Księdze Rodzaju, mężczyzną cechowała chęć zwycięstwa i dążenie do ciągłej rywalizacji, bowiem już w łonie matki toczył boje ze swym bratem Ezawem⁴⁷. Bohatera opisano jako postać zręczną i sprytną - podstępem otrzymał błogosławieństwo od ojca, potrafił pokonać ludzi i Boga, w związku z tym zmieniono jego imię na Israel, co znaczy „walczący z Bogiem”⁴⁸. Natomiast ród, z którego się wywodził, cechowało silne przywiązanie do więzów krwi, a braci pogrupowano według pochodzenia od matki⁴⁹. Wyraźnie określone w Republice Gileadu role płciowe powodowały, że „mężczyzna (...) jest zindywidualizowaną jednostką, reprezentantem Kultury i jej wartości, a kobieta — wysłanniczką Natury”⁵⁰.

Ekologiczna troska fundamentalistów

Rządzący Republiką Gileadu konstruowanie prawa oparli na nakazach i zakazach religijnych, co zespoili z (kontr)rewolucją obyczajową. Fundamentalisci wdrożone przez nich zmiany tłumaczyli tym, że dzięki nim zapewnią ludziom szczęście i pokój oraz zagwarantują uporanie się z problemami ekologicznymi, które bezpośrednio wpływały na brak zadowalającego przyrostu naturalnego:

Nie mówiąc już o wybuchach elektrowni atomowych wzdłuż Uskoku św. Andrzeja podczas trzęsień ziemi, czy o mutacjach syfilisu, których nie ima się żaden antybiotyk. (...) Na tablicy, tam gdzie dawniej wisiałaby mapa, znajduje się wykres przedstawiający wskaźnik urodzeń na tysiąc mieszkańców obejmujący wiele lat: stromy spadek w dół aż poza linię zerową i dalej stale w dół⁵¹.

Fundamentalisci religijni stwierdzili więc, że swoją strategię ratowania ludzkości przed katastrofą ekologiczną wdrożą m.in. poprzez przeciwstawienie się procesom emancypacyjnym. W tym przypadku Margaret Atwood kolejny raz zainspirowała się literaturą, bowiem o podobnych strategiach pisała już Betty Friedan. Autorka udowodniała, że poczuciu beznadziei, wstydu oraz gonieniu za niedoścignionymi ideałami dotyczącymi kobiecości towarzyszy udomowienie obowiązków kobiet. Zwróciła także uwagę na statystyki z lat 60. XX wieku i skonfrontowała je z liczbami dotyczącymi przyrostu naturalnego. W tym okresie ponad 60% Amerykanek nie pracowała zawodowo, 70% z nich wychodziła za mąż przed ukończeniem 24. roku życia, natomiast 60% zrezygnowała z ukończenia studiów z obawy, że nie będą atrakcyjne w oczach przyszłych mężów. Podporządkowanie, przyjęcie standardowych ról, a przede wszyst-

⁴⁷ Księga Rodzaju 25, 23.

⁴⁸ Tamże, 32, 29.

⁴⁹ Jaruzelska I., *Dwanaście plemion Izraela. Biblia a historia*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2000, nr 3–4, s. 133.

⁵⁰ Czabanowska-Wróbel A., *Maski kobiety i twarz mężczyzny*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 185.

⁵¹ Atwood M., dz. cyt., s. 94–95.

kim opresja spowodowały, że przyrost naturalny wzrósł⁵². Takie rozwiązanie przyjęli również fundamentaliści, którzy pod przykrywką ratowania świata przed zagładą zawłaszczyli liberalny system i z obywatelk uczynili Podręczne.

Wobec powyższego należy zastanowić się, co spowodowało entuzjazm wśród członków Synów Myśli Jakuba do wdrażania powyższego rozwiązania. Odpowiedź nietrudno znaleźć w lekturach odnoszących się do badań z zakresu ekofeminizmu. Ta optyka tłumaczy, że zasadniczą motywacją jest władza: człowiek – mężczyzna świadom wielkości siły natury wypowiedział jej wojnę, naruszył koegzystencję. Żądny kontroli zapragnął jej nad kobietami i naturą, bowiem uznał, że stanowią one zagrożenie dla patriarchalnej konstrukcji świata. Kobieta, utożsamiająca ucieleśnienie natury i reprodukująca gatunek ludzki, stała się tzw. własnością prywatną. Określane są więc przed nią „naturalne” oczekiwania – ma stać się przede wszystkim żoną i matką⁵³. Patriarchalna i zawłaszczająca naturę perspektywa spowodowała nierównowagę w podziale dobra wspólnego, co definiuje się jako „paradygmat dominująco-podporządkowującego dualizmu”⁵⁴. Zgodnie z tymi ustaleniami Cathleen McGuire oraz Colleen McGuire odwzorowały poszczególne pozycje w społeczeństwie i stworzyły poniższą hierarchię:

1. Bóg
2. Mężczyzna
3. Kobieta
4. Dzieci
5. Zwierzęta
6. Przyroda⁵⁵.

Niższości kobiet względem mężczyzn możemy upatrywać się w opozycji natury z kulturą, gdzie częściej są one utożsamiane ze światem roślin i zwierząt. Sherry B. Ortner wskazuje, że kobieta reprodukuje gatunek ludzki (poród), a także czynności codzienne, gdy „Mężczyzna produkuje przedmioty względnie trwałe, wieczne i transcendentne, kobieta natomiast produkuje innych śmiertelników”. Poza tym kobietę-matkę obarcza się obowiązkami opiekuńczymi względem potomka/potomkini, bowiem „Jej opieka stanowi naturalne przedłużenie więzi z noworodkiem lub trwającego już zaangażowania w wychowanie starszych dzieci”⁵⁶. Płeć przeciwną identyfikują

⁵² Friedan B., dz. cyt., s. 61–71.

⁵³ Lelek M., *Feministyczne podejście do ekofeminizmu*, „Dzikie Życie”, [online], 1998, nr 9/51, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/1998/wrzesien-1998/feministyczne-podejscie-do-ekofeminizmu> [dostęp: 15.06.2019].

⁵⁴ McGuire C., McGuire C., *Co to takiego feminizm*, przeł. AJK, „Dzikie Życie” [online], 1998, nr 7-8/49-50, 1998, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/1998/sierpień-1998/co-to-takiego-ekofeminizm>, [dostęp: 4.03.2023].

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Ortner S. B., *Czy kobieta ma się tak do mężczyzny, jak „natura” do „kultury”?*, [w:] Hołówka T. (red. i przeł.), *Nikt nie rodzi się kobietą*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1982, s. 119–133.

je się jako tę odpowiedzialną za sferę publiczną, gdzie „dokonuje się synteza duchowa i społeczna”⁵⁷. Jednak przynajmniej większość argumentów zaproponowanych przez badaczkę wiązać możemy ze stwierdzeniem, że – „Kobietę postrzega się jako bliższą naturze ze względu na większe uwikłanie jej organizmu w funkcje rozrodcze”⁵⁸.

Patriarchowie założyli, że poprzez restrykcyjne prawo dotyczące kontroli zapłodnień i urodzeń, rozwiążą problem niskiej demografii. Ideologia wyznawana przez religijnych fundamentalistów doprowadziła do ubezwłasnowolnienia kobiet. Twórcy Republiki Gileadu obwinili obywatelki o, ich zdaniem, niesatysfakcjonujący przyrost naturalny. Nowo powstałym państwem rządili mężczyźni, których ciało nie poddawano żadnym obserwacjom, a zawłaszczający system wykluczał bezpłodność mężczyzn: „Wina może być tylko po stronie kobiety, bo tylko kobiety bywają uszkodzone, niepełnowartościowe, uparcie zamknięte”⁵⁹.

Prawo narzucone przez rządzących Republiką Gileadu nie pozwalało na leczenie niepłodności. Kategoryczny podział na role społeczno-kulturowe i restrykcyjne ustalenia dotyczące reprodukcji gatunku ludzkiego spowodowały także, że kobiety nieposiadające zdolności prokreacyjnych i niesprawujące funkcji Żony Komendanta, tworzyły podgrupę podludzi. Określano je mianem „niekobiet”, które nie dysponowały możliwością uzyskania statusu Podręcznych. Zajmowały się one pracą fizyczną, a po śmierci palono je razem ze śmieciami⁶⁰. Natomiast miejsce, w którym przebywały, nazywano Kolonią. W wielu fragmentach powieści możemy znaleźć szerokie opisy odnoszące się do obowiązków i warunków życia „niekobiet”. Jednak najbardziej istotne wydają się części odnoszące się do kobiet tam wysłanych. Tę grupę społeczną charakteryzował przynajmniej jeden z wymienionych przez mnie elementów: starczy wiek, niepłodność, choroba bądź – jak stwierdzają obywatelki Republiki Gileadu – Podręczne, „które spieprzyły swoje trzy szanse”⁶¹, „ogólnie mówiąc – ludzkie odpady”⁶². Warto także przytoczyć jeden z fragmentów powieści, opisujący życie w Kolonii:

A w Koloniach spędza się czas na sprzątanii. Na przykład ciało po bitwie. Najgorsze są te w miejskich gettach. Leżą dłużej i bywają w stanie zaawansowanego rozkładu. (...) obowiązkiem kobiet w Koloniach jest palenie tych zwłok. Inne Kolonie są jeszcze gorsze, tam się uprzęta toksyczne wysypiska i odpady promieniotwórcze. Tu ma się podobno najwyżej trzy lata, zanim odpadnie ci nos, a skóra zejdzie jak rękawiczka. Nie przejmują się też specjalnie wyżywieniem czy odzieżą ochronną, aby było jak najtaniej. Tak czy siak, są tam głównie ludzie, których chcą się pozbyć⁶³.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Atwood M., dz. cyt., s. 244.

⁶⁰ Tamże, s. 258.

⁶¹ Tamże, s. 297.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, s. 296–297.

Temat interesującego nas miejsca pojawiał się również podczas pokątnych rozmów bohaterek. June i Moira spotkały się na nielegalnym przyjęciu, na które wstęp mieli jedynie wysoko postawieni w hierarchii społecznej mężczyźni oraz osoby przez nich zaproszone. Na miejscu czekało wszystko to, czego zabraniało fundamentalistyczne prawo: alkohol, papierosy, kosmetyki i pracownice seksualne pełniące tę funkcję często wbrew sobie bądź w wyniku najbardziej racjonalnego wyboru⁶⁴. Podręcznym udało się zamienić kilka zdań po kryjomu w toalecie. Moira powiedziała przyjaciółce, że widziała jej matkę na filmie o Koloniach. June zareagowała na tę wiadomość entuzjastycznie, na co przyjaciółka okazała zdziwienie i odnosząc się do nieludzkich warunków życia, zaznaczyła, że June powinna życzyć swojej matce śmierci⁶⁵.

Władza nad ciałem władzą całkowitą

Przejęcie władzy przez fundamentalistów oraz radykalna zmiana ustroju zmusiły główną bohaterkę do przededefiniowania całego życia. W poprzednim systemie kobietę cechowały energia i pasja. June była przykładem wyzwolonej, wykształconej i wyemancypowanej obywatelki, samodzielnie podejmującej decyzje. Feministyczna dystopia doprowadziła do wykreślenia dawnego życiorysu, osiągnięć i marzeń, bowiem Podręczną rozlokowano jak produkt, przedmiot. Margaret Atwood zdecydowała się na zobrazowanie mizoginii gileadzkiego ustroju poprzez ukazanie systemu surowych kar, które dotyczyły kobiet niewywiązujących się z narzuconych im zadań. Wobec tego, prócz uwypuklenia restrykcji powodujących zsyłkę do Kolonii, trzeba skupić się na tym, do czego doprowadzała bojaźń Podręcznych, którym nie udało się spełnić warunków podyktowanych przez rządzących. Do podstawowych obowiązków June jako Podręcznej należało udostępnienie swojego ciała Komendantowi w celu zapłodnienia i urodzenia dziecka parze zajmującej jedno z najwyższych miejsc w hierarchii społecznej. Zaznaczyć trzeba, że to, czy Podręczna otrzyma możliwość kontynuowania tej roli, zależy od skuteczności zachodzenia w ciążę oraz donoszenia jej i urodzenia zdrowego dziecka. Obrazuje to dialog pomiędzy bohaterką oraz lekarzem, który mówi: „Widziałem twoją kartę. Nie masz znowu tak wiele czasu”⁶⁶.

Wobec powyższego medyk zaproponował Podręcznej „pomoc” – wyszedł z inicjatywą, że to on zapłodni kobietę. Biorąc pod uwagę rygorystyczne prawo, odrzucenie wartości etycznych i przyjęcie oferty mężczyzny wydaje się racjonalnym rozwiązaniem. Prawdopodobieństwo zajścia w ciążę zwiększy się, więc i sytuacja June stanie się bardziej stabilna. Jednak strach, lęk czy obawa spowodowały odrzucenie propozycji: „To zbyt niebezpieczne – mówię. – Nie. Nie mogę. – Grozi mi kara śmierci. Jeśli

⁶⁴ Tamże, s. 297–298.

⁶⁵ Tamże, s. 301.

⁶⁶ Tamże, s. 76.

złapią na gorącym uczynku, wobec dwóch świadków. Jakie jest ryzyko, czy pokój ma urządzenia podsłuchowe, kto czeka tuż za drzwiami?”⁶⁷.

Przytoczony cytat oraz powyższe interpretacje pokazują nam kolejną odsłonę Republiki Gileadu. W niej wszystko, co wiąże się z kobietami i kobiecością przybiera postać dobra publicznego. Fundamentalizm religijny dążył do zaprogramowania nowego pokolenia kobiet – Podręcznych, które za podstawową wartość uznałyby zajście w ciążę i donoszenie jej. Prócz tego, że nie mogły one same stanowić o swoim ciele, to w nowym systemie nie pozwalano im także na dostęp do nowoczesnych środków pomagających w znalezieniu się „w stanie błogosławionym”. Należy także wyeksponować uczucia towarzyszące bohaterce martwiącej się o to, w jaki sposób zachowa się lekarz, który ma nad nią całkowitą kontrolę. Na myśl o komplikacjach prokreacyjnych pojawia się u niej niepokój, a nawet histeria, bowiem w podświadomości kobiety funkcjonowała już bojaźń dotycząca zsyłki do Kolonii i stanie się „niekobietą”⁶⁸.

Kwestie związane z cielesnością trzeba uzupełnić o interpretację relacji, która łączyła June z Komendantem. Oficjalnie kobieta nie miała prawa do kontaktów z mężczyzną, a jedynym momentem pozwalającym na obcowanie z władcą było wyeksponowane już zbliżenie cielesne. Kopulacja nie wiązała się z przyjemnością, miłością, czymś chcianym. Sama bohaterka szuka odpowiedniego określenia na akt, do którego zmuszał ją system panujący w Republice Gileadu:

Nie mówię: kocha się ze mną, bo to nie jest to. Kopulacja też nie byłaby właściwym słowem. Kopulacja bowiem zakłada udział dwóch osób, a tu zaangażowana jest tylko jedna. Gwałt też nie oddaje istoty rzeczy: nie dzieje się nic takiego, co byłoby wbrew mojej woli. Wybór był niewielki, ale jakiś tam był, a ja dokonałam właśnie takiego⁶⁹.

Kobieta szczegółowo opisuje ceremonię, co pozwala na dowiedzenie się nie tylko o przebiegu samego aktu seksualnego, ale przede wszystkim odwzorowuje kulturowe i prawne położenie gileadzkiej Podręcznych. Precyzyjnie zaplanowanym rytuałom towarzyszyła także podniosła, religijna atmosfera. June nie dysponowała prawem wyboru miejsca, czasu, kwestii estetycznych czy pozycji seksualnej. O tym decydowały osoby odpowiedzialne za konstruowanie nowo powstałego państwa. Podręczne sprowadzono więc „do roli reproduktorek. Nie mają żadnych praw, należą do swoich właścicieli”⁷⁰.

Przypisana Podręcznej funkcja wpisywała się w nową, gileadzką tradycję. Czasy pregileadzkie cechowały się poszukiwaniami odpowiednich rozwiązań w kwestii reprodukcji gatunku ludzkiego. Prawo dawało różne możliwości w zakresie rozrodczości, tworzono m.in. specjalne kliniki, czy korzystano z matek zastępczych. Na potrzeby

⁶⁷ Tamże, s. 75.

⁶⁸ Tamże, s. 76.

⁶⁹ Tamże, s. 114.

⁷⁰ Nowak J., *Niema bohaterka. Komentarz o praktykach uciszania kobiet*, „AVANT”, [online], 2020, nr 3, s. 5, <http://avant.edu.pl/wp-content/uploads/J-Nowak-Niema-bohaterka.pdf>, [dostęp: 1.03.2023].

nowego systemu „udoskonalono” i rozpropagowano drugi z wymienionych modeli. W tym przypadku autorka również inspirowała się Biblią, w której znaleźć można precedens pozwalający na powołanie społecznej funkcji Podręcznej. Praktykowano go w początkowym okresie Starego Testamentu, ale także w stanie Utah w XIX wieku⁷¹. W Republice Gileadu wolność z zakresu rozrodczości została zawłaszczona, zamieniona, przedefiniowana na ortodoksyjne, religijne prawo. Boski porządek czuwał nad rytuałem, który, w swym założeniu, miał doprowadzić do powiększenia „rodziny Gileadu”. Wyróżnić warto symbolikę zaproponowaną przez autorkę. Dzięki opisowi strojów bohaterki i przedmiotów w domu zaproszono nas do swego rodzaju bajki. Do niej w ramach szukania ratunku i wytchnienia czasami próbuje uciekać Podręczna⁷². Jednak realizm zaprezentowany w *Opowieści Podręcznej* nie pozwala zapomnieć, że interpretowane dzieło to przede wszystkim krwawa przestroga przed tym, co może czekać ustroje liberalne, jeżeli nie rozwiążą zobrazowanych przez autorkę problemów.

Republika Gileadu proponowała Podręcznym wyróżnienie za spełnienie reżimowych wymagań. Po szczęśliwym porodzie kobiety zostawały „gileadzkimi mamkami”, otrzymywały także gwarancję, że nigdy nie staną się „niekobietami”⁷³. Jednak mimo przedstawionego poręczenia boski porządek nie chronił Podręcznych przed realnością porodu, któremu oprócz bólu towarzyszyło także mnóstwo wyrzeczeń, poświęceń i stresu. Wobec tego ciekawe staje się spostrzeżenie Kazimierzy Szczuki, której w *Milczeniu owieczek. Rzecz o aborcji* udało się uchwycić autentyczność narodzin. Krytyczka literacka, analizując wybrane pozycje literackie, dążyła do odmytowania porodu: „Między poetycznym erotyzmem a obrzydliwą fizjologią, między religijną ekstazą miłości a błotem, kałem i śluzem porodu kryje się groteskowa, choć nie mniej przez to przerażająca wizja upadku i zguby kobiety”⁷⁴.

Magdalena Środa wykazuje, że seksualność, ciało oraz płęć od zarania dziejów są elementami, którymi w znaczącym stopniu interesują się hierarchowie kościelni. Badaczka odwołuje się do mitu pierwotnego, a jako jeden z przykładów podaje „grzech ciała”⁷⁵. Wskazuje także, że kolejny powód stanowi rygorystyczny antyfeminiizm:

Z reguły wymagania moralne wobec kobiet były znacznie większe niż wobec mężczyzn. Znacznie większej kontroli poddawana była i obyczajność, i seksualność kobieca. Kobieta jest bowiem uważana za istotę słabą, gorszą, podporządkowaną mężczyźnie, nastawioną na zaspokojenie zmysłowe, zdradliwą⁷⁶.

⁷¹ Atwood M., dz. cyt., s. 358.

⁷² Kirkvik A., *Gender Performativity in „The Handmaid’s Tale” and The Hunger Games*, [online], 2015, s. 41–42, <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/8108/thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [dostęp: 3.04.2023].

⁷³ Tamże, s. 153.

⁷⁴ Szczuka K., *Milczenie owieczek. Rzecz o aborcji*, W.A.B., Warszawa 2004, s. 177.

⁷⁵ Środa M., *Postawy wobec seksu*, „Rocznik Lubuski” 2006, nr 2, s. 62.

⁷⁶ Tamże.

Trzecim przykładem zaproponowanym przez Środę są teologiczne rozważania Drewermana. Autor *Duchownych* stwierdza, że pewne mechanizmy instytucjonalne powodują „udrękę ludzi kościoła”⁷⁷.

Zakończenie – Atwood proponuje

W związku z przedstawionymi interpretacjami stwierdzić można, że autorka w *Opowieści Podręcznej* skupiła się na refleksji nad feminizmem głównego nurtu oraz krytyce „zinstytucjonalizowanej, patriarchalnej religii”⁷⁸. Ponadto Margaret Atwood zdecydowała się na zaakcentowanie, że przedstawiona przez nią tematyka nie stanowi jedynie dylematów, którym przeciwstawić musiały się Stany Zjednoczone Ameryki w czasach prezydentury Ronalda Reagana. Autorka poprzez *Komentarz historyczny do „Opowieści Podręcznej”*⁷⁹ zaznaczyła, że wręcz bliźniacze wydarzenia miały już miejsce w jednym z europejskich krajów, co szerzej tłumaczy Ewelina Feldman-Kołodziejuk:

Dzięki temu metafikcjonalnemu apendyksowi dowiadujemy się, iż przeczytana przez nas opowieść została spisana oraz opracowana przez profesora Piexoto z przypadkowo znalezionych taśm i jest przedmiotem analizy podczas konferencji naukowej. W trakcie swego wystąpienia, które skrzy się od mizoginistycznych dowcipów, prelegent wskazuje na źródła problemów, jakie doprowadziły do powstania Gileadu, za najistotniejszy uznając spadek liczby urodzeń. Wówczas zauważa paralełę pomiędzy Republiką Gileadu a Rumunią Ceaușescu⁸⁰.

Główna bohaterka to tylko jeden z przykładów wszystkich Podręcznych – mimo wszystko uprzywilejowanych bohaterek, które miały jakiegokolwiek szanse na przeżycie w Republice Gileadu. Ten kraj w swoim założeniu miał być ostoją szczęścia, prawdy i wspólnoty, okazał się przeciwieństwem tych wartości, uosobieniem strachu i terrorku⁸¹. *Opowieść Podręcznej* stanowi także obraz poddaństwa kobiet wobec fundamentalistycznych rządów. Na konsekwencje niższości kobiet względem mężczyzn zwracały już uwagę myślicielki feministyczne, m.in. Simone de Beauvoir w *Drugiej płci*, gdzie zaznaczała, że kobieta jest tym/kim czym swymi dekretemi narzuci mężczyzna – nigdy nie autonomiczną jednostką⁸².

Korzystając z perspektywy zaproponowanej przez Margaret Atwood, trzeba zaznaczyć, że zauważają ją także badaczki skupiające się na krytyce feministycznej i jej nowych koncepcjach. Za jedną z nich uznaje się interseksjonalność. Ta orientacja

⁷⁷ Tamże, s. 63.

⁷⁸ Kuźnicki S., *Seks i przemoc w cyberprzestrzeni*, „Creatio Fantastica” 2017, nr 1, s. 58.

⁷⁹ Atwood M., dz. cyt., s. 351–366.

⁸⁰ Feldman-Kołodziejuk E., *Dyktatura oczami kobiet. Analiza porównawcza „Opowieści podręcznej” Margaret Atwood i twórczości eseistycznej Herty Müller*, „Creatio Fantastica” 2018, nr 2, s. 96.

⁸¹ A. Malak, dz. cyt., s. 4.

⁸² Tamże, s. 6.

tłumaczy, że kobiety nie stanowią jednolitej grupy społecznej i zajmuje się poszukiwaniami „powiązań między różnymi zmiennymi (...), takimi jak gender, rasa, pochodzenie etniczne, wiek, niepełnosprawność, orientacja seksualna, przekonania lub wierzenia religijne”⁸³. Pisarka w *Opowieści Podręcznej* dobitnie ukazała, że w państwie rządzone przez fundamentalistów najbardziej zagrożone na różne formy opresji wynikające z nowo powstałego prawa były kobiety stare, nieheteronormatywne, czy takie, które nie mogły dać potomstwa Komendantom. Tym samym autorka zaapelowała o poszanowanie różnorodności i polityczną solidarność, w ramach której

Nie musimy doświadczać tej samej opresji, żeby w równym stopniu angażować się w walkę na rzecz jej zakończenia. Nie potrzebujemy antymęskich uczuć, żeby tworzyć między sobą więzy; tak wielkie jest bogactwo naszego doświadczenia, kultury i idei, którymi powinniśmy się ze sobą dzielić. Możemy być siostrami, które łączą wspólne interesy i przekonania; nasz szacunek dla różnorodności i nasza walka na rzecz zakończenie seksistowskiej opresji⁸⁴.

Bibliografia

- ANIOŁ W., *Populizm jako reakcja na neoliberalizm. O społecznym podłożu kryzysu demokracji liberalnej*, [w]: Wojtaszczyk K. A., Stawarz P., Wiśniewska-Grzelak J. (red.), *Zmierzch demokracji liberalnej?*, ASPRA-JR, Warszawa 2018, s. 373–390.
- ATWOOD M., *Opowieść podręcznej*, przeł. Z. Uhrynowska-Hanasz, Wielka Litera, Warszawa 2017.
- BEDNAREK J., *Wynaleźć feminizm na nowo. Recenzja wystawy „Wszyscy ludzie będą siostrami”*, „Praktyka Teoretyczna” 2016, nr 19, s. 281–289.
- BRATKOWSKA K., *Feminizm – różne oblicza – trójgłos na VII Kongresie Kobiet*, [online], https://www.youtube.com/watch?v=bFjcS19_rbY, [dostęp: 4.03.2023].
- BRATKOWSKA M., „Opowieść podręcznej”. *Jeden z najgłośniejszych seriali ostatnich lat już w Stopklatce*, [online], <http://wyborcza.pl/7,90535,24114296,opowiesc-podrecznej-jeden-z-najglosniejszych-seriali.html>, [dostęp: 4.03.2023].
- BROOKS BOUSON J., *The Misogyny of Patriarchal Culture in „The Handmaid’s Tale”*, [w]: Bloom H. (red.), *Modern Critical Interpretations*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2001, s. 41–62.
- BURSZTA J., *Radykalne głosy, marginalne spojrzenia*, [w]: Olkusz K., Maj K. M. (red.), *Narracje fantastyczne*, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Krajów 2017, s. 159–174.
- CHARKIEWICZ E., *Nie w moim imieniu. O kongresie kobiet polskich*, „Nowa Krytyka”, [online], http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=700/Nie_w_moim_imieniu__O_kongresie_kobiet_polskich_, [dostęp: 4.03.2023].
- CIARCIŃSKA K., „Opowieść podręcznej” *Margaret Atwood. Antyutopia czy realna recepta na piekło kobiet?*, [w]: Barwicka-Tylek I., Eckhardt P., Guzy M. (red.), *Utopie, antyutopie, dystopie*, Wydawnictwo Kasper, Kraków 2017, s. 56–69.

⁸³ Oleksy E. H., *Interseksjonalność na rozdrożach*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2014, nr 2 (20), s. 249.

⁸⁴ Hooks B., *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013, s. 100.

- CZABANOWSKA-WRÓBEL A., *Maski kobiety i twarz mężczyzny*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 184–189.
- DOMAŃSKI H., *Zadowolony niewolnik idzie do pracy: postawy wobec aktywności zawodowej kobiet w 23 krajach*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1999.
- FALUDI S., *Reakcja. Niewypowiedziana wojna przeciw kobietom*, przeł. A. Dzierzgowska, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013.
- FEDERICI S., *Kapitał a płeć*, przeł. J. Krzeski, A. Piekarska, „Praktyka Teoretyczna” 2017, nr 3, s. 196–212.
- FELDMAN-KOŁODZIEJCZUK E., *Dyktatura oczami kobiet. Analiza porównawcza „Opowieści podręcznej” Margaret Atwood i twórczości eseistycznej Herty Müller*, „Creatio Fantastica” 2018, nr 2, s. 95–108.
- FRIEDAN B., *Mistyka kobiecości*, przeł. A. Grzybek, Czarna Owca, Warszawa 2012.
- GAWKOWSKA A., *Klucz do nowego feminizmu: feminizm, komunitaryzm, realizm?*, [w:] Krajewska A., Rawłuszko M. (red.), *Równouprawnienie Księga jubileuszowa dla Profesory Małgorzaty Fuszary*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022 s. 107–125.
- GHODSEE K. R., *Kobiety, socjalizm i dobry seks. Argumenty na rzecz niezależności ekonomicznej*, przeł. A. Dzierzgowska, Post Factum, Katowice 2020.
- GŁAŻEWSKI M., *Dystopia albo ontologia Zło-bytu*, „Przegląd Pedagogiczny” 2010, nr 1, s. 30–51.
- HEYWOOD A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, przeł. D. Stasiak, M. Habura, N. Orłowska, Warszawa 2007.
- HOOKS B., *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.
- JARUZELSKA I., *Dwanaście plemion Izraela. Biblia a historia*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2000, nr 3–4, s. 133–143.
- JAWORSKA M., *Idea znaczenia teorii feministycznych oraz jej oznaki w życiu społecznym*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 1–2, s. 35–48.
- KIRKVIK A., *Gender Performativity in „The Handmaid’s Tale” and The Hunger Games*, [online], 2015, s. 58–69, <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/8108/thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [dostęp: 3.04.2023].
- Księga Rodzaju 25, 23.
- KUŹMA-MARKOWSKA S., *Herstory (herstoria)*, [w:] Rudaś-Grodzka M., Nadana-Sokołowska K., Mrozik A., Szczuka K., Czeczot K., Smoleń B., Nasiłowska A., Serafin E., Wróbel A. (red.), *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, Czarna Owca, Warszawa 2014, s. 179–182.
- KUŹNICKI SŁAWOMIR, *Seks i przemoc w cyberprzestrzeni*, „Creatio Fantastica” 2017, nr 1, s. 57–67.
- LELEK M., *Feministyczne podejście do ekofeminizmu*, „Dzikie Życie” [online], 1998, nr 9/51, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/1998/wrzesien-1998/feministyczne-podejscie-do-ekofeminizmu>, [dostęp: 4.03.2023].
- MALAK A., *Margaret Atwood’s „The Handmaid’s Tale” and the Dystopian Tradition*, [w:] Bloom H. (red.), *Modern Critical Interpretations*, Chelsea House Publishers, Philadelphia 2001, s. 3–10.

- McGUIRE C., McGUIRE C., *Co to takiego feminizm*, przeł. AJK, „Dziki Życie” [online], 1998, nr 7-8/49-50, 1998, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/1998/sierpien-1998/co-to-takiego-ekofeminizm>, [dostęp: 4.03.2023].
- MIZIELIŃSKA J., *(De)Konstrukcje kobiecości. Podmiot feminizmu a problem wykluczenia*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2004.
- NOWAK JUSTYNA, *Niema bohaterka. Komentarz o praktykach uciszania kobiet*, „AVANT” [online], 2020, nr 3, s. 1–8, <http://avant.edu.pl/wp-content/uploads/J-Nowak-Niema-bohaterka.pdf>, [dostęp: 1.03.2023].
- OLEKSY ELŻBIETA HELENA, *Interseksjonalność na rozdrożach*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2014, nr 2 (20), s. 247–258.
- Opowieść podręcznej*, odcinek szósty – A Woman’s Place, czas 13:34–15:30, reż. Bruce Miller.
- ORTNER S. B., *Czy kobieta ma się tak do mężczyzny, jak „natura” do „kultury”?*, [w]: Hołowska T. (red. i przeł.), *Nikt nie rodzi się kobietą*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1982, s. 112–141.
- PIECHOTA D., *Reaktywacje dystopii w najnowszej literaturze popularnej. Na marginesie lektury powieści Margaret Atwood i Ignacego Karpowicza*, „Filologia Polska. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2020, z. 6, s. 85–100.
- RĄCZY K., *Prawda i uczciwość – Boskie prawa a ludzka etyka w serialu Opowieść Podręcznej*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2019, nr 2(21), s. 95–110.
- SCOTT L., *Kapitał kobiet. Dlaczego równouprawnienie wszystkim się opłaca*, przeł. D. Konowrocka-Sawa, Wydawnictwo Filtry, Warszawa 2021.
- SHOWALTER E., *Krytyka feministyczna na bezdrożach. Pluralizm a krytyka feministyczna*, przeł. I. Kalinowska-Blackwood, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 115–146.
- SIEŃKO P., *Figura Sereny Joy Waterford w serialu „Opowieść podręcznej” – dyktatorka czy poszukiwaczka?*, [w]: Opióła-Cegiełka M., Szczutkowska J. (red.), *Anatomia polityki historycznej. T. 2. Szkice z badań nad pamięcią zbiorową w Polsce w XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2020, s. 221–244.
- SZCZUKA K., *Milczenie owieczek. Rzecz o aborcji*, W.A.B., Warszawa 2004.
- ŚRODA M., *Postawy wobec seksu*, „Rocznik Lubuski” 2006, t. 32, nr 2, s. 61–74.
- TONG R. P., *Mysł feministyczna. Wprowadzenie*, przeł. J. Mikos, B. Umińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- WOJCIECHOWSKI J., *Z lektur zagranicznych*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, t. 76, nr 2, s. 327–334.
- WOJCIECHOWSKI J., *Biblioteka w integracji środowiskowej*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, t. 76, nr 2, s. 226–239.

And what about Atwood? The Handmaid’s Tale as a response to the regime

Abstract: This article is devoted to the interpretation of Margaret Atwood’s novel *The Handmaid’s Tale*. It depicts the changes that have taken place in the United States of America, where the political system has been transformed following a coup d’état and the seizure of power by religious fundamentalists. The writer devotes a great deal of space in the work to the situation

of women, so the article uses the perspective of feminist criticism. This made it possible to describe the barbaric laws that particularly affected women. This optic opened up different levels of interpretation, such as the limitations of being a woman. Margaret Atwood's take on the novel, however, not only undertakes a critique of the regime of power, but also points to the weaknesses of liberal democracy. Accordingly, the article devotes space to the issue of women's economic oppression, an environmental issue. Furthermore, the diversity of women in terms of their position in the social hierarchy, age, sexuality or reproductive capacity is captured. It seems, therefore, that the writer takes an example from her female readers, which has been seen as a turn towards intersectionality.

Keywords: feminist criticism, state, women, law, patriarchy

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr14.art5>